

The Cognitive Functions of Metaphor in *Sayr al Ebad Elal Maad-e-Sanai*

Maryam karimi *
Gholamreza Salemian **
Fatemeh kolahchian ***

Abstract

In Classical literature, metaphor is a kind of deviation from the normal language, whose main role is glory and speech, so that it can be removed from ordinary language. On the contrary with this traditional thinking, the cognitive linguists conceived the new concepts and functions for metaphor. In the new perspective, language is basically metaphorical and can not be thought of without metaphor and communicating with the outside world. In a new approach, unlike the view of classical intellectuals, metaphor is a meta-language tool that emphasizes the link between language and thought. In this perspective, the conceptual or cognitive metaphor, the experience of abstract and undefined matters are in the form of tangible and descriptive issues. The significance of conceptual metaphors in understanding the system of thought and perceiving the most important mental concepts dominates in each work. One of the most important functions of conceptual metaphor is the understanding of abstract and inexpressible affairs in terms of physical and sensible things, because many of fundamental concepts in our conceptual system are usually understood through metaphorical concepts. *Sayr al Ebad Elal Maad-e-Sanai* is one of the most prominent mystical works in Persian poems that expresses the journey of the soul to the world, and then returns to the kingdom of the metaphorical and allegorical language. The mystical, allegorical language of Sanai has given a special distinction to his gnostic thoughts. This style prominence owes to the metaphorical attitude and meaning of the Sanai hence, the most prominent tool used by the Sanai in *Sierra El-Ebad* is the use of the function of cognitive metaphor to describe and understand better the mystical abstract concepts and extrasensory.

Based on the above mentioned, the present study is descriptive-analytical and in the framework of the cognitive metaphor, the study of *Sayr al Ebad Elal Maad-e-Sanai* and the identification and analysis of the most important writings and concepts in which the poet attempts to portray and to associate them to the audience with the language of metaphor. Accordingly, these metaphors are analyzed based on the target domain and the subjective concepts of classification and some semantic functions. In the next step, another classification based on the cognitive function of the conceptual

* Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran

** Associate Professor of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran
salemian@razi.ac.ir

*** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran

Received: 24/01/2019

Accepted: 22/04/2019

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Doi: [10.22108/liar.2019.115276.1559](https://doi.org/10.22108/liar.2019.115276.1559)

metaphors of Lakoff and Johnson (structural, ontology, and directional) has been respectively performed in the order of the highest frequency.

Sayr al Ebad Elal Maad-e-Sanai is the story of the soul's journey to the world of creation and the mystical kingdom and God's gate. In this collection, the language of metaphor is the best tool for expressing the metaphysical concepts which related to the journey of the soul and its barriers. Therefore, understanding the main and most important metaphorical writings of *Sierra El Abad* has a valuable role in recognizing the hidden points of the text as well as the literary style and the poet's intellectual system. After the analysis of the most important metaphorical writings of Sanai, the most important phenomena and the metaphorical concepts are respectively the use of moral vices, wits, four elements, the world, the soul, the heavens and the earth, desire, the kingdom, the virtues, the spirit, the body, Science and the stages of man's creation.

The results show that the use of conceptual, metaphorical patterns has an important and effective role in explaining the abstract and supernatural ideas of Sanaei. According to the findings, the most frequent metaphorical concepts and phenomena related to the ethical vices, which have been manifested in the metaphorical animal forms of moral vices; on the other hand, the most important semantic functions of the sensual field, savage, meanness, slander, ugliness and covetousness, blackness, poison, mercilessness, bitterness, impoverishment and destruction. The structural metaphors have the most important and the most cognitive function in *Sayr al Ebad Elal Maad-e-Sanai*. These metaphors have a more pronounced application in the emergence of dominant thinking on the subject. The most prominent metaphorical examples used to explain the important and often meta sensual concepts include: the types of animals, the types of instruments, the types of buildings, the governmental jobs, kinship relativity, the common occupations, prophets, plant types, and the lightening elements. The ontological metaphors have a special place after structural metaphors. In the meantime, the most frequent realm of ontological metaphors is the field of humanism. Then in the directional metaphor, the most manifested one is in the "high order", which is mostly used for positive, pleasant, and often superficial conceptual domains.

Keywords: Cognitive linguistics, Conceptual metaphor, Sanai, *Sayr al Ebad Elal Maad*

References

- Afrashi, Azita (2011). A Glimpse on History of Metaphor Studies, *Metaphor* (The

- Basis of Thought and Aestheticism Tool), Farhad Sasani (ed.), Tehran: Sureh Mehr press.
- Bakhteyarinasab, Samira, & Mahmoudi, Khir ol-Lah (2018). The Collection of Conceptual Metaphors Lama'at , *Mystical and Mythological Literature*, 14th year, No51. pp83-114.
 - Barani, Mohammad, Maryam, Khalili Jahantigh & Mohammad, Hakimifar (2016). an Application of Conceptual Metaphor in Naser Khosro's Odes, *Lyrical Literature*, No17. pp41-62.
 - Behnam, Mina (2010). The Conceptual Metaphor of Light in *Divan Shams*, *Journal of Literary Criticism*, No10, pp. 91-114.
 - Dabbagh, Hossein (2014). *Metonymy in Fact (an introduction to Metaphors in Science)*, 1 ed. Tehran: Hermes Press.
 - Fotohi, Mahmoud (2011). *Stylistics Theories, Approaches and Methods*, Tehran: Sokhan Press.
 - Ghasemzade, Habib ol-Lah (2000). *Metaphor and Cognition*, 1st ed., Tehran: Farhang Press.
 - Golizade, Parvin , Mokhtar, Ebrahimi & Afsane Sa'adati (2015). The Analysis of Fish, A Spiritual Symbol in Rumi's Masnavi, *Journal of Literary Aesthetics*, No25(6). pp167-187.
 - Hashemi, Zohreh & Abol-Ghasem, Ghavvam (2013). “ The Study of Mystical Characters and Reflections of Bayazid Bastami Based On Cognitive Metaphor Approach”, *Literary Quaeres*, No182. pp75-104.
 - Ibn Sina, Hossein Ibn Abdol-lah (2007). *Ghanoon fi Teb*, Alireza Masoudi (trans.)Kashan: Morsal Press.
 - Ibn sina, Hossein Ibn Abdol-lah (1987). *Resaleh Hodoud*, Mohammadmehdi Fouladvand.(trans.) Tehran: Soroush Press.
 - Javadi Emamzade, Hadi & Mohammad, Behnamfar (2015). The Criticism of *Sayr al Ebad Elal Maad*. Mystical Position According to Sanai's Personality, *Mystical Literature*, No12. pp103-122.
 - Jowkar, Najaf; Shirin, Razmjou Bakhteyari & Elham, Khalili Jahromi (2015). A Comparative Study of Sanai's Sierra ol-ebad and Attar's Mosibat Name, *Literature and Languages*, No23. pp75-98.
 - Karimi, Tahereh & Zolfaghare, Allami mehmandoosti (2013). The Conceptual Metaphors in *Collection of Shams* Based on Sensual Action of Eating, *Literary Criticism*, 6th year, No2. pp143-168.
 - Kasraii, Marzeye & Hasan, Ebrahimi (2009). A Study of Symbolism in Sansi's *Sair al-Ebad* and *Ardaviraf*, *Religions and Mysticism*, No1.pp141-161.

- Khodadi, Zahra (2011). *The Study of Conceptual Metaphors in Abhar ol-Asheghein*, (Master's thesis, University of Ferdowsi, Mashhad), Retrieved from [http// ganj.irandoc.ac.ir](http://ganj.irandoc.ac.ir).
- Kovecse, Zoltan (2017). *Where Metaphors Come From (Reconsidering the Context of Metaphor)*, Jahanshah Mirzabaygi(trans), Tehran: Agah Press.
- Kovecses, Zolton (1393). *A Practical Introduction on Metaphor*, Shirin Pourabrahim, (trans.) Tehran: Samt Press.
- Lakoff, George & Mark Johnson (2014). *Metaphors We Live by*. Jahanshah Mirzabaygi.(trans.) Tehran: Agah Press.
- Lakoff, George (2011). *The Contemporary Theory of Metaphor (The Basis of Think and Aestheism Tool)*, Farzan Sojoudi.(trans.) Farhad Sasani (Ed), Tehran: Surah Mehr Press.
- Mossafi, AbolFazl (2002). *Astronomical Dictionary*, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies Press.
- Panahi, Ne'emah ol-Lah (2017). The Conceptual Metaphor; The Cognitive Pattern of the Mystical Experience in *Aghl Sorkh* by Sohrevardi , *Query of Persian Literature* , No35. pp9-29.
- Sanai, Majdod Ibn-Adam (1969). *Masnavi Hai Hakim Sanai*, Mohammad Taghi Moddars Razavi (Emend), Tehran: Tehran University Press.
- Sarfi, Mohammadreza (2007). The Planets and Stars in *Masnavi*, *Mystical Literary Journal (Gowhare Gouya)*, 1st year, No 2. pp103-124.

فنون ادبی (علمی)

نوع مقاله: پژوهشی

سال یازدهم، شماره ۲ (پیاپی ۲۷) تابستان ۱۳۹۸، ص ۱۱۳-۱۲۸

کارکردهای شناختی استعاره در سیرالعبادالی المعاد سنایی

مریم کریمی*، غلامرضا سالمیان** و فاطمه کلاهیچیان***

چکیده

در رویکرد زبان‌شناسی شناختی، استعاره ابزاری فرازبانی است که بر پیوند زبان و اندیشه تأکید دارد و جزء لاینفک زبان محسوب می‌شود. اهمیت استعاره مفهومی که تجربه امور انتزاعی و توصیف‌ناپذیر در قالب امور محسوس و توصیف‌پذیر است، در شناخت نظام فکری و درک مهم‌ترین مفاهیم ذهنی مسلط بر هر اثر است. سیرالعباد سنایی، منظومه‌ای استعاری است که شاعر در آن، تفکرات و تجارب عرفانی توصیف‌ناپذیر را با زبانی رمزی و به صورت نگاشت‌های استعاری بیان می‌کند. این جستار به منظور درک بسیاری از نکات پنهان متن و یافتن برجسته‌ترین مفاهیم فکری شاعر به تحلیل و بررسی استعاره‌های مفهومی سیرالعباد پرداخته و مهم‌ترین مفاهیم استعاری و کارکرد شناختی آنها را تحلیل و بارزترین نمونه‌های این مفاهیم و برجسته‌ترین استعاره‌های شناختی را شناسایی کرده است. بر پایه یافته‌های پژوهش، پرسامدترین مفاهیم و پدیده‌های استعاری، اغلب پدیده‌هایی ناآشنا و متافیزیکی چون رذایل اخلاقی، عقل، عناصر اربعه، دنیا، نفس اماره و ... هستند که برای در دسترس بودن مخاطب، نیاز به تحلیل استعاری دارند. برجسته‌ترین کارکرد شناختی مربوط به استعاره‌های ساختاری و در این میان حوزه مفهومی حیوانات است؛ پرسامدترین قلمرو استعاره‌های هستی‌شناسی، حوزه انسان‌نگاری و در استعاره جهتی بیشترین نمود از آن «جهت بالا» است.

کلید واژه‌ها: زبان‌شناسی شناختی، استعاره مفهومی، سنایی، سیرالعبادالی المعاد

۱. مقدمه

بسیاری از بلاغت‌دانان اسلامی، کارکردهای معنایی استعاره را بر جنبه‌های آرایه‌ای آن برتری داده‌اند؛ آن‌چنان که به هنگام برشمردن اغراض استعاره، وجه زیبایی شناختی آن را واپسین کارکرد آن دانسته‌اند: «إما أن یكون شرح المعنی و فضل الإبانة عنه، أو تأکیده و المبالغة فیہ، أو الإشارة إلیه بالقلیل من اللفظ، أو تحسین المعرض الذی یرز فیہ» (ابوهلال عسکری، ۱۴۱۹ق: ۲۶۸). باوجود این، از دیدگاه برخی از بلاغیون سنتی - به‌ویژه در مغرب‌زمین - استعاره صنعتی ادبی با کارکرد زیبایی و آرایش

Mkarimy1490@gmail.com

salemian@razi.ac.ir

kolahchian@razi.ac.ir

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (مسئول مکاتبات)

*** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

تاریخ وصول: ۱۳۹۷/۱۱/۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۲/۲

Copyright © 2019, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they cannot change it in any way or use it commercially.

Doi: [10.22108/liar.2019.115276.1559](https://doi.org/10.22108/liar.2019.115276.1559)

کلام دانسته شده است. درحقیقت ادیبان کلاسیک، استعاره را نوعی انحراف از زبان عادی می‌دانند که نقش اصلی آن شکوهمندی و پیرایه سخن است؛ به طوری که می‌توان آن را از زبان عادی حذف کرد. «سیسرون استعاره را در مفهوم ارسطویی چنین تعریف می‌کند: استعاره صورت مختصرشده تشبیهی است که در قالب یک واژه بیان می‌گردد» (افراشی، ۱۳۹۰: ۱۳ و ۱۴)؛ در مقابل این تفکر سنتی، زبان‌شناسان شناختی مفهوم و کارکردهای جدیدی برای استعاره قائل شده‌اند. در دیدگاه جدید، زبان ما، در اصل استعاری است و بدون استعاره نمی‌توان اندیشد و با جهان خارج ارتباط برقرار کرد. «استعاره در دیدگاه شناختی، اساس زبان و سازنده معنا و اندیشه است. آن‌ها استعاره را امری می‌دانند که همه زندگی را تحت سیطره خود دارد. از منظر آنان، انسان فقط به شیوه استعاری می‌اندیشد و با استعاره‌ها زندگی می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۰: ۳۲۴). «نظریه معاصر استعاره» بر این مبناست که استعاره، ارتباط میان دو حوزه از تجربه بشری است که یکی مربوط به قلمرو محسوس و آشناست که از آن برای توصیف و تفهیم قلمروی ذهنی و ناآشنا استفاده می‌شود. بیشتر پژوهشگران بر این باورند که استعاره‌ها برحسب ضرورت و نیاز بشر برای درک و بازنمایی پدیده‌های ناآشنا با تکیه بر ساخت واژه‌ها و اطلاعات قبلی شکل گرفته است؛ بنابراین بسیاری از طبقه‌بندی‌ها و استنباط‌های ما برحسب استعاره‌ها صورت می‌گیرد (← قاسم‌زاده، ۱۳۷۹، ۲۴-۲۷).

جورج لیکاف (George Lakoff) یکی از پیشتازان زبان‌شناسی شناختی با همکاری مارک جانسون (Mark Johnson)، فیلسوف شناختی معاصر، چارچوب نظریه جدید خود را درباره نقش معرفت‌شناختی و مفهومی استعاره در کتاب مشترک خود به نام *استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم*، برای نخستین بار به تفصیل بیان کرد. رویکرد مشهور به «نظریه معاصر استعاره» از این دو محقق، بر این مبناست که استعاره در اصل جنبه مفهومی و متعارف دارد و بخشی از نظام متعارف اندیشه و زبان را تشکیل می‌دهد. در واقع استعاره، بخش مهم و جدایی‌ناپذیر از شیوه متعارف و معمول مفهوم‌سازی جهان توسط ماست و رفتار روزمره ما بازتاب درک استعاری ما از تجارب است (← لیکاف، ۱۳۹۰: ۱۳۸).

در نظریه استعاره مفهومی، «استعاره در معنای وسیع‌تر، به منزله مفهوم‌سازی یک حوزه از تجربه، برحسب حوزه دیگر تعبیر می‌شود. حوزه‌ای از تجربه که برای درک حوزه دیگر به کار می‌رود، از حوزه‌ای که می‌خواهیم آن را درک کنیم، نوعاً فیزیکی‌تر، تجربه آن مستقیم و شناخته‌شده‌تر است، حوزه دوم نوعاً انتزاعی‌تر، تجربه آن غیرمستقیم‌تر و کمتر شناخته‌شده است» (کوچش، ۱۳۹۶: ۱۴)؛ به دیگر سخن، استعاره مفهومی، فهم و تجربه چیزی در قالب اصطلاحات و عبارات چیزی دیگر است یا ادراک پدیده‌های ذهنی و توصیف‌نشده از طریق مفاهیم عینی و ملموس است. به طور خلاصه، این نظریه دو قلمرو مفهومی را دربر می‌گیرد: قلمرو منبع یا مبدأ (source domain) و قلمرو مقصد (target domain)؛ مبدأ دربردارنده مفاهیم عینی و آشنا و قلمرو مقصد (هدف) شامل مفاهیم انتزاعی و غیرعینی است. در استعاره‌های مفهومی، میان دو حوزه منبع و هدف رابطه‌ای برقرار می‌شود؛ بدین گونه که می‌توان یکی را ذیل دیگری فهمید. الگو و طرحی را که یک حوزه را بر دیگری منطبق می‌کند، انگاره یا نگاشت (mapping) می‌نامند؛ به بیان دقیق‌تر، نگاشت مجموعه‌ای از تناظرات نظام‌مند میان حوزه منبع و هدف می‌باشد (← دباغ، ۱۳۹۳: ۷۲).

از مهم‌ترین کارکردهای استعاره مفهومی، درک امور انتزاعی و توصیف‌ناپذیر در قالب امور فیزیکی و محسوس است؛ زیرا «بسیاری از بنیادی‌ترین مفاهیم ما معمولاً از طریق مفاهیم استعاری درک می‌شوند؛ از جمله این مفاهیم می‌توان به زمان، کمیّت، حالت، دگرگونی، کنش، علت، هدف و شیوه اشاره کرد» (لیکاف، ۱۳۹۰: ۱۵۴)؛ به عبارت دیگر، استعاره مفهومی نه تنها در درک امور انتزاعی و تجربه‌ناپذیر به انسان کمک می‌کند، امکان اندیشیدن درباره آن‌ها را نیز فراهم می‌سازد؛ بنابراین استعاره‌های مفهومی درک جدیدی از تجربه‌ها را برای انسان میسر می‌سازند و معنای تازه‌ای به آنها می‌دهند؛ بدین ترتیب کاربرد این نظریه، در سبک‌شناسی شناختی و تحلیل متون ادبی برای تعیین شیوه ذهنی و شناخت دقیق سبکی افراد می‌تواند کارگشا باشد (← بهنام، ۱۳۸۹: ۹۲).

سنایی از شاعران برجسته‌ای است که تحوّل بزرگی در شعر فارسی پدید آورد. زبان استوار و زیبای وی در بیان معانی و مفاهیم بلند عرفانی و نیز پیشرو بودن او در بیان این افکار به کلام وی تشخّص و تمایز می‌بخشد. در این میان، سیرالعباد الی المعاد سنایی از برجسته‌ترین آثار عرفانی در شعر فارسی است که سفر روح را به عالم مثال و سپس بازگشت به عالم ملکوت را به زبان استعاری و تمثیلی بیان می‌کند. زبان رمزی و تمثیلی سنایی در این اثر، تشخّص و برجستگی ویژه‌ای به تفکرات عرفانی وی داده‌است. این برجستگی سبکی مدیون نگرش و تفکر استعاری سنایی بوده که رمز را چونان عنصر شناختی و بلاغی مسلط بر اثر خویش آورده‌است. در اصل برای تبیین و تصویر تجارب عرفانی به دلیل زودگذر بودن، توصیف‌ناپذیری و حالت انفعالی، بهترین ابزار شاعر، استفاده از کارکرد زبان استعاری است؛ بنابراین بهترین ابزار توصیف و تبیین مفاهیم عرفانی استفاده از زبانی است که از واقعیت‌هایی فراتر از زندگی زمینی و عادی سخن می‌گوید (← پناهی، ۱۳۹۶: ۱۷-۱۹)؛ از این رو، بارزترین ابزار سنایی در سیرالعباد نیز استفاده از کارکرد استعاره شناختی برای توصیف و درک هرچه بهتر مفاهیم انتزاعی و فراحسی عرفانی است. درحقیقت مهم‌ترین کارکرد استعاره مفهومی در متون عرفانی، ابزار انتقال تجارب انتزاعی و ماورایی بر مبنای مقوله‌های عینی و به تصویر کشیدن آنها در قالب امور محسوس است.

بر اساس آنچه گفته شد، جستار حاضر می‌کوشد به تحلیل و توصیف کارکرد استعاره مفهومی در سیرالعباد الی المعاد و شناسایی و تحلیل مهم‌ترین نگاشت‌ها و مفاهیمی بپردازد که شاعر با زبان استعاره سعی در به تصویر کشیدن و تجسم آنها برای مخاطب داشته‌است. از اهداف دیگر این پژوهش کشف نکات پنهان و تازه متن با استفاده از شناخت بارزترین مفاهیم ذهنی شاعر و پربسامدترین نمونها و مصداق‌های استعاری آنهاست.

۱-۱. پیشینه پژوهش

از آنجاکه اساس پژوهش حاضر، تحلیل کارکرد استعاره مفهومی در سیرالعباد سنایی است، معرفی پژوهش‌هایی درباره سیرالعباد و کاربری نظریه استعاره مفهومی به صورت جداگانه نیز به جای خود لازم و باارزش است. گفتنی است در زمینه جلوه‌های بلاغی یا کارکرد مفاهیم استعاری سیرالعباد تاکنون تحقیقی انجام نشده؛ اما درباره جنبه‌های دیگر این اثر تحقیق‌هایی انجام شده‌است؛ از جمله پژوهش‌ها در زمینه سیرالعباد سنایی می‌توان به این موارد اشاره کرد:

کسرائی و ابراهیمی (۱۳۸۸) در بررسی نمادگرایی در سیرالعباد و ارداویراف به این نتیجه رسیده‌اند که سنایی و ارداویراف، جاودانگی، حقایق بهشت و دوزخ، صور اعمال را در قالب نمادهایی چون گذشتن از پای حدّ زمانه، خواب هفت روزه، افلاک و ستارگان تبیین می‌کنند. جوکار و همکاران (۱۳۹۴) در بررسی تطبیقی سیرالعباد سنایی و مصیبت‌نامه عطار، مهم‌ترین وجوه اشتراک این دو اثر را مربوط به مراحل خلقت (بدو)، شکایت از دنیا، بازگشت به اصل، سالک و پیر، سبک گفت‌وگو و مقصد درونی می‌دانند. جوادی امام‌زاده و بهنام‌فر (۱۳۹۴) در نقد عرفانی سیرالعباد به این نکته رسیده‌اند که سیرالعباد یک اثر عرفانی محض نیست؛ بلکه سه ساحت شخصیتی سنایی (عارف، ناقد اجتماعی و مداح) را در خود گنجانده‌است. روند مباحث نیز به پیروی از ساحت‌های شخصیتی سنایی است.

از جمله پژوهش‌های درباره کاربری نظریه استعاره مفهومی در متون فارسی، می‌توان این موارد را نام برد: هاشمی (۱۳۹۲) در «تحلیل شناختی مفهوم ناکجاآباد در آواز پر جبرئیل و فی حقیقه العشق سهروردی» نتیجه می‌گیرد کلان‌استعاره این رساله‌ها بر مبنای «ناکجاآباد، عالم مثال است» شکل گرفته‌است. کریمی و علّامی (۱۳۹۲) در «بررسی استعاره‌های مفهومی دیوان شمس بر مبنای کنش حسّی «خوردن» بر این باورند که «خوردن» از پرکاربردترین واژه‌هایی است که در دیوان شمس برای توصیف ساحت‌های مادی و روحانی استفاده می‌شود. پناهی (۱۳۹۶) در «تحلیل استعاره مفهومی در عقل سرخ سهروردی» به این نتیجه رسیده که نظام فکری سهروردی حول دو نگاشت «تن قفس است» و «روح پرنده است» و استعاره‌های وابسته به این دو شکل گرفته‌است. بختیاری‌نسب و محمودی (۱۳۹۷) در «تحلیل استعاره‌های مفهومی لمعات» بر این باورند که چهار استعاره مفهومی

«خداوند عشق است»، «عشق پادشاه است»، «عشق خورشید است» و «عشق آینه است» ارکان اصلی جهان‌بینی عراقی است. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، تاکنون پژوهشی درباره تحلیل و بررسی کارکرد استعاره مفهومی در سیرالعباد سنایی انجام نشده است.

۱-۲. شیوه پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و در چارچوب نظریه شناختی استعاره به بررسی ابیات سیرالعباد حکیم سنایی می‌پردازد. نحوه استخراج داده‌ها بدین شکل است که نخست پیکره متن سیرالعباد به دقت مطالعه می‌شود، سپس استعاره‌های زبانی استخراج و از میان این استعاره‌ها، نگاشت‌های اصلی نهفته در آنها شناسایی می‌شود. این استعاره‌ها بر مبنای حوزه هدف و مفاهیم ذهنی طبقه‌بندی و برخی کارکردهای معنایی آنها نیز تحلیل شده است. در گام بعدی، دسته‌بندی دیگری بر مبنای کارکرد شناختی استعاره‌های مفهومی لیکاف و جانسون (ساختاری، هستی‌شناسی و جهت‌ی) به ترتیب بیشترین بسامد انجام می‌گیرد و گزارشی آماری از انواع آنها ارائه خواهد شد.

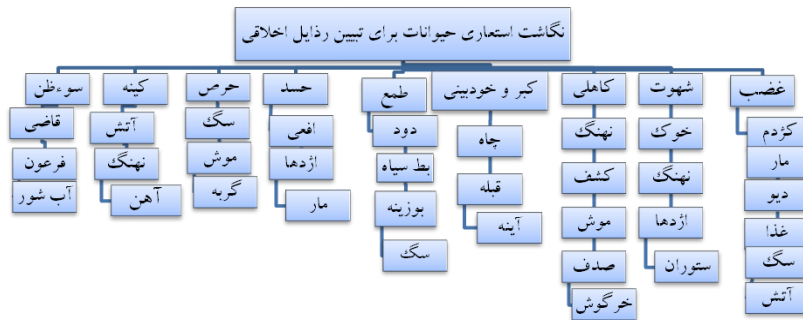
۲. بحث

۱-۲. تحلیل استعاره مفهومی در آثار سیرالعباد سنایی

سیرالعباد سنایی داستان سفر روح به سوی عالم خلقت و عالم ملکوت و درگاه حق است. در این منظومه زبان استعاره، بهترین ابزار سنایی برای بیان مفاهیم متافیزیکی مربوط به سفر روح و موانع آن است؛ از این رو درک اصلی‌ترین و مهم‌ترین نگاشت‌ها و الگوهای استعاری سیرالعباد، نقش ارزشمندی در شناخت نکات و ظرایف پنهان متن و نیز سبک ادبی و نظام فکری شاعر دارد. بر این اساس، مهم‌ترین و پربسامدترین حوزه‌های مفاهیم مقصد و انواع مصداق‌هایی عینی که سنایی برای توصیف و تبیین از آنها بهره گرفته است، شناسایی و تحلیل می‌شود. البته در این پژوهش مفاهیم حوزه‌های مشترک یا نزدیک به هم، در یک مقوله کلی دسته‌بندی شده‌اند. در ضمن مهم‌ترین حوزه‌های عینی نیز به ترتیب بسامد طبقه‌بندی و در جداولی نشان داده می‌شود. از تحلیل و بررسی مهم‌ترین نگاشت‌های استعاری سنایی برمی‌آید که مهم‌ترین پدیده‌ها و مفاهیم استعاری به ترتیب استعمال مربوط به رذایل اخلاقی (۷۰ مورد)، عقل (۴۴ مورد)، عناصر اربعه (۳۰ مورد)، دنیا (۲۰ مورد)، نفس اماره (۱۶ مورد)، آسمان و زمین (۱۶ مورد)، آباء علوی (۱۵ مورد)، عالم ملکوت (۱۵ مورد)، فضایل اخلاقی (۱۲ مورد)، روح (۹ مورد)، جسم (۹ مورد)، علم (۹ مورد) و مراحل خلقت آدمی (۶ مورد) است.

۱-۱-۲. رذایل اخلاقی

و سوسه‌های نفس اماره موجب به وجود آمدن صفات بد اخلاقی می‌شود. سنایی در سیرالعباد، از این صفات با عنوان موانعی که باید روح از آنها گذر کند، یاد کرده است. برجسته‌ترین رذایل اخلاقی به ترتیب بسامد، عبارت‌اند از: غضب (۱۵ مورد)، شهوت (۱۲ مورد)، کبر و خودبینی (۱۲ مورد)، کاهلی (۱۲ مورد)، طمع (۱۰ مورد)، حسد (۵ مورد)، حرص (۵ مورد)، کینه (۵ مورد) و سوءظن (۵ مورد). همان‌طور که مشاهده می‌شود این مفاهیم اخلاقی مذموم، همگی اموری انتزاعی و غیرعینی هستند؛ به همین دلیل برای درک و توصیف این امور، نیاز به حوزه‌های مفهومی حسنی و تصویری است. درحقیقت بهترین ابزار برای توصیف ویژگی‌ها و زشتی این اوصاف، استفاده از استعاره مفهومی است؛ از این رو سنایی در سیرالعباد از نگاشت‌های استعاری حیوانات برای بیان این رذایل بهره گرفته است. از مهم‌ترین کاربردهای معنایی حوزه‌های مبدأ در خصوص نگاشت‌های استعاری رذایل اخلاقی می‌توان ویژگی‌های درندگی، تنبلی، شهوت‌پرستی، پستی و فرمایگی، زشتی و طمع‌ورزی، تاریکی و تیره بودن، زهرانگیز بودن، سختی، منفور بودن، بی‌رحمی، تلخی، فرو بلعیدن و نابودگری را نام برد.

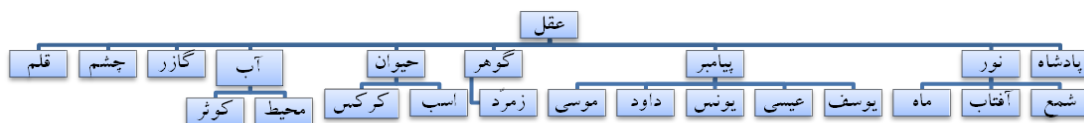
خوک در نمونه زیر ویژگی‌های آلودگی، ناپاکی، وسوسه‌انگیزی، پستی، پلیدی و زشتی را به مفهوم شهوت نسبت می‌دهد؛ نیز موش و گربه هر دو ابزار استعاری برای توصیف حریص بودن، زیاده‌طلبی و پستی همّت انسان است:

موش چون گربه طفل‌خوار درو مار چون خوک ثفل‌خوار درو

(سنایی، ۱۳۴۸: ۲۶۳)

۲-۱-۲. عقل

مفهوم عقل یکی از محوری‌ترین مفاهیم استعاری در سیرالعباد سنایی است که پس از رذایل اخلاقی از جایگاهی ویژه برخوردار است. از آنجاکه عقل پدیده‌ای فراحسی و تجربه‌ناپذیر است، سنایی از حوزه‌های عینی متفاوت و متنوعی برای توصیف آن بهره گرفته است. در این پژوهش، مفهوم نفس ناطقه و عقل کل، هردو در مقوله عقل بررسی می‌شوند. سنایی برای هردو، بارمعنایی مثبتی قائل است؛ از سویی گاه مرز این دو خیلی مشخص نیست. به هر حال این دو از امور فراحسی و غیبی است که در هدایت و رهبری روح نقش مؤثری داشته‌اند. سنایی با انتخاب قلمروهای مبدأ پربسامدی چون: پادشاهی، نور، پیامبر، گوهر، حیوان، آب، گازر، چشم و قلم؛ صفات سروری، حکمروایی بر دیگر اعضای بدن، والایی مقام، روحانی بودن، فیض‌بخشی و روشنایی، ارشاد و رهبری، ارزشمندی و گرانبها بودن، مرکب روح بودن، نجابت، ابزار صعود بودن، پاک و مطهر بودن، وسعت و گستردگی، هادی بودن و مبدع بودن را به مفهوم انتزاعی عقل منتقل می‌کند. از مصداق‌های محسوسی که سنایی برای عقل آورده، چنین برمی‌آید که عقل در سیرالعباد دارای تصویر ارزشمند و مثبتی است. از بررسی حوزه‌های مبدأ می‌توان دریافت که سنایی عقل را ستایش می‌کند و در مقابل نفس قرار می‌دهد. این پژوهش می‌کوشد در جدول زیر حوزه‌های محسوسی را نشان دهد که سنایی برای نشان دادن عنصر عقل و خرد استفاده کرده است.

در شاهد زیر، سنایی عقل را با عنوان پادشاه و ماه که در مقابل نفس ظلمانی چون چاه قرار دارد، معرفی می‌کند. سروری و حکمروایی بر دیگر اعضای بدن، والایی مقام، زیبایی و شکوه را می‌توان از مفهوم پادشاه به مفهوم انتزاعی عقل نسبت داد. ماه نیز مفهوم زیبایی، روشنایی و هدایتگری در تاریکی را می‌رساند:

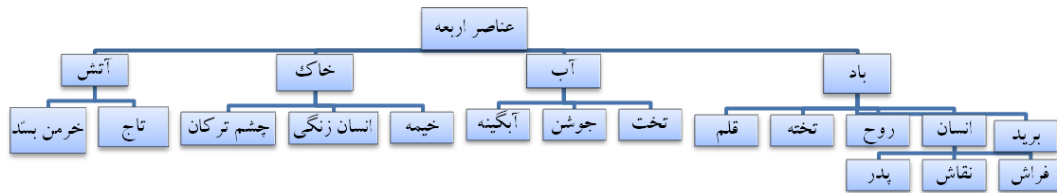
گاه جوای پای چون تو شه است چاه تیره چه جای چون تو مه است

(همان، ۲۵۶)

۲-۱-۳. عناصر اربعه

از الگوهای استعاری مهم دیگر سیرالعباد، عناصر اربعه است. سنایی بر این باور است که جسم آدمی مرکب از چهار عنصر

آب، باد، خاک و آتش است و به دنبال این چهار عنصر، طبایع چهارگانه نیز در آدمی به وجود می‌آید؛ بدین ترتیب که سردی و خشکی از خاک، سردی و تری از آب، گرمی و تری از باد و گرمی و خشکی از آتش در آدمی پدید می‌آید؛ به بیان دیگر، بدن انسان از ترکیب عناصر اربعه ساخته می‌شود؛ ولی با اخلاط اربعه اداره (رشد و نمو) می‌شود (← ابن سینا، ۱۳۸۶: ۱۷۹). سنایی در باب اهمیت نقش این عناصر در پدیدآمدن برخی صفات و رذایل اخلاقی بخش‌هایی از منظومه سیرالعباد را تحت عنوان جوهرهای آتش، آب، باد و خاک و نتایج این جوهر آورده‌است. وی برای تبیین بیشتر این عناصر از استعاره‌های مفهومی متنوعی بهره گرفته که هرکدام به گونه‌ای در تبیین معنایی و محتوایی پدیده‌های چهارگانه بسیار مؤثر است. بیشترین بسامد مفاهیم استعاری در این زمینه به ترتیب مربوط به باد (۱۸ مورد)، آب (۵ مورد)، خاک (۴ مورد) و آتش (۳ مورد) است.

در این بیت، سنایی با مخاطب قراردادن باد، آن را انسان خوانده و ویژگی فرآش بودن و جابه‌جایی را به آن نسبت داده‌است. در مصراع دوم باد یادآور دمیدن روح در نطفه آدمی است و شاعر صورتگری و نقاش بودن را به باد نسبت داده: ای نه از خاک و خاک را فرآش وی نه از آب و آب را نقاش (سنایی، ۱۳۴۸: ۱۸۱)

۲-۱-۴. عالم ملک و دنیا

یکی از پرکاربردترین مفاهیم استعاری در سیرالعباد، نگاشت‌های مرتبط با عالم ملک و دنیا است. حوزه‌های مبدایی که سنایی برای تبیین اوصاف عالم ملک و دنیا استفاده کرده‌است، به ترتیب بسامد عبارت‌اند از: گلخن، خانه، دام، چاه، دهلیز، چراگاه، کاهدان و شهر. از کارکردهای معنایی امور عینی و محسوس مرتبط با عالم ملک و دنیا می‌توان ویژگی‌های حقارت، تنگ بودن و محدودیت، اسارت، موقتی بودن و ناپایداری، ظلمانی بودن، بی‌ارزش بودن، رنگارنگی و نیزنگ‌بازی را به مفهوم عالم ملک و دنیا تعمیم داد که همگی بر نکوهش و زشتی عالم ملک و دنیا اشاره دارد. این امر با مضمون سیرالعباد و سفر روح به عالم ملکوت و ستایش عالم غیب و ملکوت همخوانی کامل دارد؛ از سوی دیگر تنوع و گوناگونی مفاهیم مجزاً برای بیان حوزه مقصد (عالم ملک یا دنیا) حکایت از بیان رمزی، استعاری، همچنین خلاقیت شاعر و تفهیم بهتر محتوا و معانی حوزه مقصد دارد.

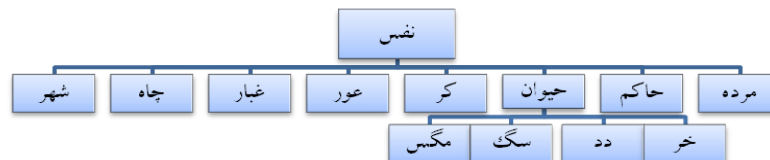
گلخن مفهوم پستی، پلیدی، حقارت، بی‌ارزش بودن و تاریکی و تیره بودن را به حوزه دنیا منتقل می‌کند. این مفهوم دنیا در برابر حوزه مفهومی گلشن که ویژگی شکوه، زیبایی، طراوت و شادابی را به ملکوت و عالم غیب منتقل می‌کند، مطرح شده‌است:

ای گذشته ز بند گلخن و گو گلشن اینک، درون گلشن شو (همان، ۲۰۴)

۲-۱-۵. نفس اماره

از مفاهیم کاربردی دیگری که در سیرالعباد جایگاه برجسته‌ای در نگاشت‌های استعاری دارد، مفهوم نفس اماره است.

نگاشت‌های استعاری که در حوزه امور محسوس برای قلمروی نفس اماره به کار می‌روند. ویژگی‌هایی چون درندگی، ددمنشی، پستی و فرومایگی، مرگ و نیستی، غفلت و ناآگاهی، پرده‌داری و بی‌حیایی، بی‌ارزش و مذلت، تاریکی و محصور بودن؛ رنگارنگی و فریبنده بودن را به مفهوم نفس اماره نسبت می‌دهند. سنایی برای به تصویر کشیدن صفات نفس اماره و تفهیم محتوای آن که یک پدیده انتزاعی و نامحسوس است، از تجارب عینی و متنوع بهره گرفته که در جدول زیر نمود یافته و بدین ترتیب مفهوم نفس اماره را در برابر مخاطب ملموس کرده‌است.

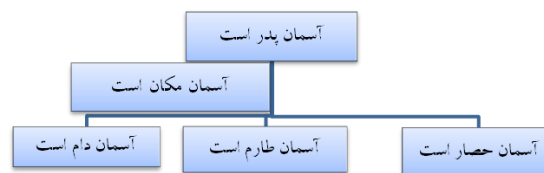

در این شاهد، سنایی برای ادراک مفهوم غیرحسی نفس از مفهوم عینی مگس بهره گرفته و در این نگاشت، کارکردهای معنایی بی‌ارزش بودن، حقارت و ناچیزی، پستی، فرومایگی، دنیاپرستی و مقلد بودن را به حوزه مفهومی نفس منتقل کرده است. ضمن اینکه در این بیت از نگاشت «جبریل بودن عقل»، می‌توان مفاهیم الهام‌بخشی و هدایتگری و ملکوتی بودن عقل در مقابل نفس اماره را دریافت:

زشت نبود برای یار خسی هم‌نفس جبریل با مگسی
(همان، ۲۵۷)

۲-۱-۶. آسمان و زمین

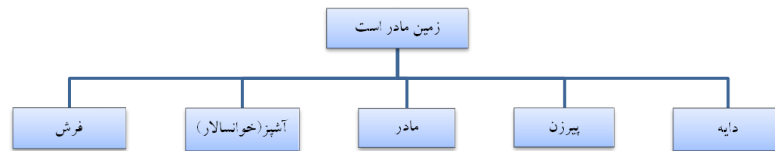
نقش آسمان و عناصر آن و زمین و عناصر اربعه در آفرینش هستی و به عبارتی پدیدآمدن مواید ثلاث موجب شده‌است که این دو حوزه مفهومی، بخش زیادی از نگاشت‌های استعاری سیرالعباد سنایی را به خود اختصاص دهند. همواره گذشتگان به پدر بودن آسمان و مادر بودن زمین اشاره کرده‌اند و اینکه از تأثیر آباء علوی بر عناصر اربعه، مواید ثلاث (نبات، حیوان و انسان) به وجود می‌آید؛ به همین دلیل سنایی نیز در ابیات مرتبط با سیرالعباد در مرحله آفرینش آدمی به دایه‌بودن زمین و پرورندگی آن اشاره کرده و از انواع انگاره‌های استعاری برای تبیین این باور بهره گرفته‌است. مهم‌ترین نگاشت استعاری آسمان، پدر بودن آن است. الگوی استنباطی از آن اثرگذاری و مرد بودن آن است؛ نیز یکی دیگر از نگاشت‌های مهم استعاری سنایی در این زمینه می‌تواند «آسمان مکان است» باشد که ویژگی صفت و صحن‌داشتن را به آسمان تعمیم می‌دهد.

در مثال زیر، از آسمان، چونان طارم در مقابل دنیا که بند و دام خوانده شده است، یاد می‌شود. ابزار استعاری طارم، مفهوم برین بودن و رفعت، وسعت و گستردگی، مکان بودن و ایوان داشتن را به آسانی به مخاطب منتقل می‌کند:

چون گذشتم ز آن پسین در بند طارمی دیدم آبگون و بلند
(همان، ۲۰۴)

در مقابل پدر بودن آسمان، می‌توان به نگاشت استعاری مادرانگی و دایه بودن زمین اشاره کرد. از مهم‌ترین مصداق‌های مبدأ و عینی برای زمین در سیرالعباد، دایه، مادر، پیرزن و صفات زنانه (شانه زدن، آشپزی، بارآوری) است که ویژگی‌های کهنسالی، مهربانی و نوازش، اثرپذیری، پرورش و بارآوری و مراقبت از مواید ثلاث (نبات، حیوان، و انسان) را به زمین منتقل می‌کند.

اشاره به مادرانگی زمین در دیدگاه شاعران سابق نیز رواج داشته است. سنایی نیز با تأثیرپذیری از عقاید گذشتگان، این نگاشت استعاری را برای بیان مفاهیم ذهنی خویش به کار برده است. در شواهد زیر، برای مفهوم زمین بهترین ابزار استعاری سنایی «مادر» است. از ویژگی‌های برجسته این حوزه در پیوند با زمین، مهربانی، پرورش دادن و تأثیرپذیر بودن است:

پیشوا بوده نوع عالم را دایگی کرده شخص آدم را

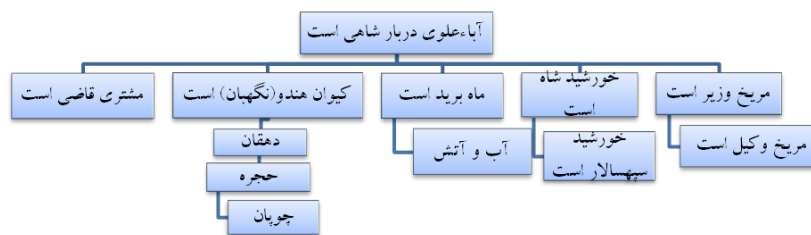
(همان، ۱۸۳)

این چنین دایه از کرانه مرا تربیت کرد مادرانه مرا

(همانجا)

۲-۱-۷. آباء علوی

نگاشت استعاری آباء علوی و حوزه‌های مرتبط با آن، یکی از مفاهیم پربسامد سیرالعباد پس از مفهوم زمین و آسمان است. مهم‌ترین الگوی استعاری این مفهوم، این انگاره است: «آباء علوی دربار شاه است». در این الگوی استعاری، سنایی از تجارب عینی مرتبط با دربار پادشاه (جدول زیر) استفاده کرده است؛ بدین ترتیب حوزه مفهوم آباء علوی را به وسیله حوزه‌های آشنا و عینی‌تر روزگار خویش به تصویر کشیده است. شاید مدیحه‌سرایی سنایی در دربار شاهان در روزگار جوانی یکی از عواملی باشد که وی از کاربرد مفاهیم مربوط به دربار برای انگاره‌های استعاری خویش بهره گرفته است. درحقیقت در این الگوی استعاری، سنایی برای تبیین تأثیرگذاری آباء علوی بر عناصر اربعه - که به شکل گوهر، تاج و جوشن تبیین شده‌اند - به سیارات هفتگانه اعمال حکومتی‌بی چون شاه، وکیل، وزیر، نگهبان و قاصد نسبت می‌دهد. برای نمونه: از حوزه مبدأ پادشاهی، ویژگی‌های سروری، فرمانروایی، ارزشمندی را به خورشید تعمیم می‌دهد. از وکیل بودن و صدارت مریخ می‌توان اوصاف خشونت، جنگاوری، دلاوری و ذکاوت را دریافت.

سنایی برای توصیف ماه از حوزه‌های ملموس پیک و برید بهره گرفته است. استفاده از این حوزه استعاری از دیرباز در میان گذشتگان و بسیاری شاعران ادب فارسی رواج داشته است. «ماه در احکام نجوم جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا نزدیک‌ترین و مأنوس‌ترین سیاره به زمین و ساکنان آن بوده است» (صرفی، ۱۳۸۶: ۱۱۲). سنایی در این بیت، حوزه محسوس پیک و برید، ویژگی‌های جابه‌جایی، گردش و جاسوسی برای سلطان عقل را به مفهوم ماه منتقل می‌کند:

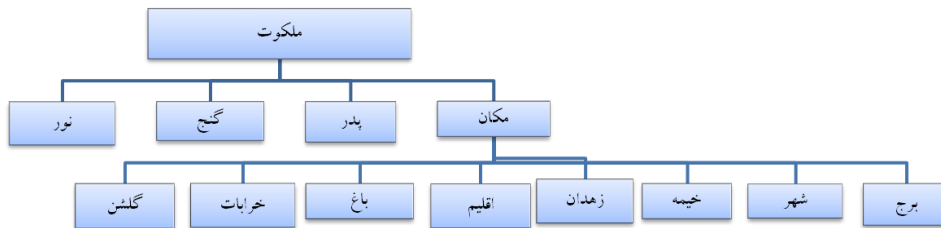
کین ولایت کراسست آن را که برید است و پیک سلطان را

(سنایی، ۱۳۴۸: ۱۹۸)

۲-۱-۸. عالم ملکوت

الگوهای استعاری و کارکرد معنایی مفاهیم محسوس در حوزه مفهومی عالم ملکوت نیز بااهمیت است. این عالم یکی از مفاهیم مهم و پربسامد در سیرالعباد سنایی است. این مقوله، مفاهیمی چون: عدم، ازل، مشیت الهی، و عالم ملکوت را دربر می‌گیرد. از

کارکردهای معنایی این حوزه‌های مبدأ و عینی مرتبط با عالم ملکوت، ساکن داشتن، دروازه داشتن، شکوه‌مندی، جلوه‌گری و زیبایی، مکان بودن، وسعت و گستردگی، حکمرانی، ارزشمندی، روشنایی، فیض‌بخشی، روحانی بودن و بی‌تعلقی است.

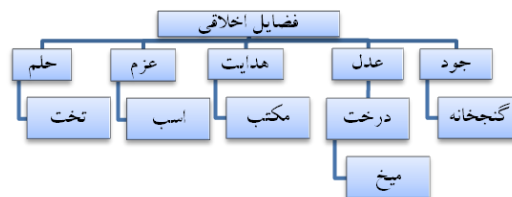

عالم قدم در این مثال، یکی از مفاهیم وابسته به عالم ملکوت و غیب است که به واسطه حوزه عینی «شهر» درک و استنباط می‌شود. سنایی در این نگاهت برخی از صفات شهر چون: مکان بودن، رفتن به سوی آن و ساکن داشتن، برخی ویژگی‌های دیگر چون زیبایی و جلال را به عالم ملکوت و قدم تعمیم داده‌است:

سوی شهر قدم قدم بردار خانه استخوان به سگ بگذار
(همان، ۱۹۰)

۲-۱-۹. فضایل اخلاقی

مفاهیم اخلاقی یکی از الگوهای استعاری پر تکرار و مهم پس از مفهوم ملکوت است. سنایی در سیرالعباد برای توصیف این مفاهیم ذهنی با استفاده از حوزه‌های عینی متناسب تلاش می‌کند به شیوه خلاقانه ویژگی‌های ارزشمندی و نادر بودن، رشد و کمال، استقامت و ثبات داشتن، سبک‌سیر و نافذ بودن و مایه آرامش و راحتی بودن را به این مفاهیم منتقل کند.

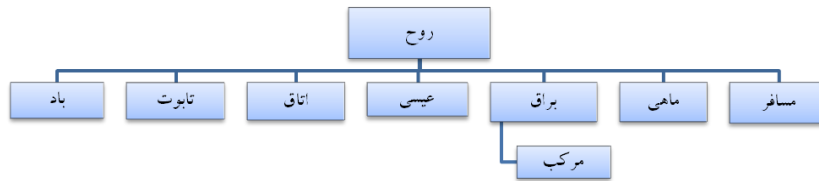
در این نمود، بهترین حوزه محسوس برای بیان و درک مفهوم انتزاعی عدل، ابزار میخ است. همان‌طور که میخ در نگهداری و برپایی خیمه مؤثر است، عدالت و پرهیز از افراط و تفریط نیز موجب استقامت و ثبات امور می‌شود:

نکند جز به میخ عدل درنگ میخ این خیمه‌های مینارنگ
(همان، ۲۵۰)

۲-۱-۱۰. روح

انگارهای استعاری مفهوم روح در سیرالعباد سنایی از برجستگی و بسامد ویژه‌ای برخوردارند. مفهوم روح یک حوزه غیبی و تجربه‌ناپذیر است؛ بنابراین سنایی برای توصیف و تبیین روح در سیرالعباد، از حوزه‌های مبدأ و عینی ویژه‌ای بهره برده‌است. درحقیقت، مهم‌ترین نگاهت سیرالعباد مرتبط با سفر روح به سوی عالم ملکوت و غیب است. در این راه، موانعی چون وسوسه‌های نفس اماره و رذایل اخلاقی در مسیر روح قرار می‌گیرند. مسافر روح به راهنمایی و رهبری عقل، از این وسوسه‌ها گذر می‌کند و به عالم ملکوت می‌رسد. این داستان، از سوی دیگر سیر خلقت انسان و فرود آمدن روح به دنیاست؛ از این رو نگاهت‌هایی متناسب با عالم خلقت نیز خلق می‌شود. بدین ترتیب نگاهت اصلی داستان، مسافر بودن روح است؛ زیرا ابتدا روح به مثابه مسافر به این دنیا می‌آید و مسیر خلقت را می‌پیماید و سپس به راهنمایی عقل به سوی ملکوت و عالم ارواح حرکت می‌کند. آنچه از انگاره «مسافر بودن روح» می‌توان استنباط کرد، حرکت و جابه‌جایی روح چون مسافر، موانع و مشکلات راه، نیاز به راهنما و رهبر و رسیدن به مقصد است. باید گفت که اغلب حوزه‌های حسّی روح، در ارتباط با تبیین

همراهی با عقل پدید آمده است. از مهم ترین کارکردهای معنایی حوزه های عینی روح، مرکب بودن، مکان بودن، انتزاعی و غیر ملموس بودن، جابه جایی، روحانی بودن، عطش و دل بستگی آن به عالم بالاست.

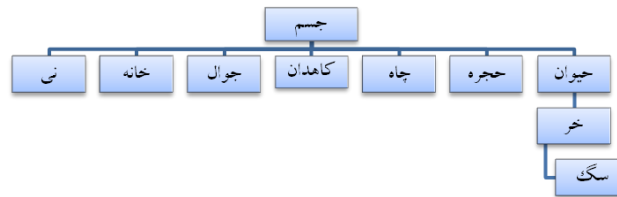
در شاهد زیر، روح به مثابه مرکبی است که یونس عقل سوار و هادی اوست؛ از سوی دیگر قلمرو حسی ماهی، ویژگی های تحرک و جابه جایی، بی تابی و بی قراری، عطش و شیفتگی را به روح منتقل می کند؛ به دیگر سخن، «ماهی که غوطه ور در دریای معرفت است، بی تعلق است و منزلگاه و تعلق به جز دریا ندارد» (گلی زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۵):

من او را مرکب او مرا یونس هردو جویان چون ماهی و یونس

(سنایی، ۱۳۴۸: ۲۷۴)

۱۱-۱-۲. جسم

الگوهای استعاری مرتبط با عنصر جسم همواره مهم هستند. سنایی برای تجسم و تبیین اوصاف جسم آدمی، از مفاهیم ملموس و متنوع بهره گرفته است. در حقیقت حوزه های عینی به خوبی، به تبیین مفهوم جسم کمک و ویژگی هایی چون: مکان بودن، ظلمت و تاریکی، اسارت و گرفتاری، محدودیت، بی ارزش بودن، حقارت و تو خالی بودن را به جسم منتقل می کند.

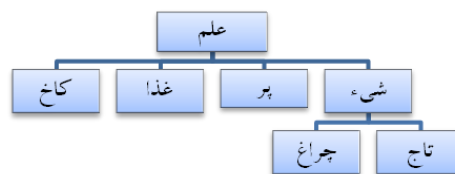
در این نمونه، جسم به واسطه الگوی استعاری، حجره تبیین شده و ویژگی های حجره از جمله شش سویی و چاربخشی و پنج در داشتن آن به مفهوم جسم-که شش جهت و چهار عنصر و پنج حسی است- منتقل می شود:

حجره ای پر ز دیو هفت سری شش سو و چاربخش و پنج دری

(همان، ۱۸۴)

۱۲-۱-۲. علم

یکی دیگر از مفاهیم استعاری مهم در سیرالعباد با بسامد بسیار، مفهوم علم است. سنایی برای تبیین مفهوم فراحسی و انتزاعی علم از مفاهیم حسی متنوع و خوشایندی در نگاشت های استعاری بهره گرفته است. این نگاشت ها، ویژگی های گرانمایی، ارزشمندی، زیبایی، ارج و منزلت، روشنایی، نورانی بودن، فیض بخشی، شکوهمندی و اوج گرفتن را به مفهوم علم منتقل می کنند.

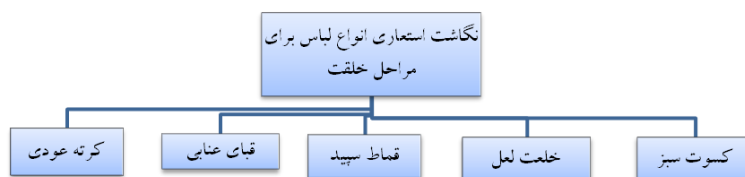
سنایی در این بیت، برای بیان سروری، ارزشمندی و گرانمایی مفهوم ذهنی علم از مفهوم استعاری «تاج» برای حوزه محسوس و مبدأ استفاده کرده است:

حلم او تخت حدّ پستی هاست علم او تاج سدّ هستی هاست

(همان، ۲۱۹)

۲-۱-۱۳. مراحل خلقت آدمی

یکی دیگر از نگاشت‌های استعاری مهم و ارزشمند در سیرالعباد سنایی، توصیف مراحل خلقت آدمی است. گذشتگان بر این باور بودند که آدمی در سیر آفرینش خویش برای رسیدن به تکامل، سه مرحله نباتی، حیوانی و انسانی را می‌پیماید. در این میان، سنایی با نگرین به این تفکر و همچنین با تأییدپذیری از آموزه‌های قرآنی و اسلامی سیرآفرینش آدمی را به گونه دیگری شامل نباتی، خون بودن، آب سفید(منی) بودن، گوشت بودن و سپس پوست داشتن آدمی مطرح می‌کند. در این میان، روشن‌ترین و فهم‌پذیرترین واقعیت ملموس و تجسم عینی برای تبیین استعاری سیر خلقت آدمی، استفاده از عنصر لباس است که تحت عنوان پوشش‌های متنوع و رنگ‌های مناسب موقعیت استعاری بیان شده‌اند.

جامه سبز در بیت زیر، ابزاری استعاری برای توصیف مفهوم انتزاعی آفرینش نباتی است و مرحله خون بودن را با عنوان خلعت سرخ و لعل‌گون معرفی می‌کند:

اولین سبز ساخت کسوت من بعد از آن لعل یافت خلعت من

(همان، ۱۸۳)

۲-۲. انواع دسته‌های استعاره مفهومی در سیرالعباد

دسته‌بندی مهم دیگری که لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) از استعاره‌های مفهومی ارائه داده‌اند، تقسیم انواع استعاره‌ها بر اساس کارکرد شناختی به سه دسته ساختاری، هستی‌شناسی و جهتی است. این پژوهش نیز می‌کوشد استعاره‌های مفهومی سیرالعباد را با توجه به این چارچوب، تقسیم‌بندی و بر اساس بسامد طبقه‌بندی کند و نمودار فراوانی انواع استعاره‌های مفهومی در سیرالعباد را نشان دهد.

۲-۲-۱. استعاره‌های ساختاری

در این استعاره‌ها، حوزه مبدأ ساختار مناسبی برای درک حوزه مقصد محسوب می‌شود؛ به بیان دیگر حوزه هدف که اغلب مفاهیم انتزاعی است، بر اساس حوزه مبدأ دریافت می‌شود. «استعاره‌های ساختاری، همانند استعاره‌های جهتی و هستی‌شناسی بر اساس هم‌بستگی‌های نظام‌مند در تجربه ما شکل می‌گیرند. این دسته از استعاره‌ها به ما امکان می‌دهند که یک مفهوم را برای ساختاربخشی به مفهوم دیگر به کار ببریم» (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۷: ۸۴). یکی از ویژگی‌های این نوع استعاره‌ها وجود تناظرها و انطباق‌هایی بسیار پرمایه و ساختمان بین دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد است. این انطباق‌ها آن‌چنان متراکم و پررنگ هستند که گوینده را قادر می‌سازد با استفاده از ساختار حوزه ب، حوزه الف را درک کند (← کوچش، ۱۳۹۳: ۶۲). این دسته از استعاره‌ها پرمودترین و بارزترین استعاره شناختی سیرالعباد است. درحقیقت مهم‌ترین رسالت و کاربرد این الگوهای استعاری، شناخت عینی مفاهیم فراحسی و نوعی صراحت و روشنگری مفهومی برای مخاطب است.

مهم‌ترین مفاهیم استعاری محسوس و حوزه‌های مبدأ به ترتیب بسامد، انواع حیوان ۴۸ مورد (دد، مرغ، سگ، خرگوش، مار، لاک‌پشت، زاغ، خرچنگ، کرکس، اسب، خر، خرچنگ و ...)؛ ابزارها ۳۶ مورد (تاج، آینه، تخت، پرده، خیمه و ...)؛ انواع بنا و ساختمان ۲۲ مورد (حصار، طارم، خانه، کاخ، گنجخانه و ...)؛ شغل‌های حکومتی ۱۷ مورد (پادشاه، سپهسالار، وزیر، وکیل، حاکم، برید و ...)؛ نسبت‌های خویشاوندی ۱۵ مورد (پدر، پسر، مادر، دایه و ...)؛ مشاغل عوام ۱۳ مورد (دهقان، چوپان، صیاد، نقاش و ...)؛ پیامبران ۱۱ مورد (یوسف، یونس، عیسی، داوود و ...)؛ انواع گیاهان ۱۰ مورد (درخت، گیاه، سیر، پیاز،

شمشاد، گلشن و ...) و عناصر نورانی ۹ مورد (چراغ، شمع، خورشید، آتش، مه و ...) هستند.

تحلیل حوزه‌های مبدأ در این دسته از استعاره‌ها نشان می‌دهد اغلب حوزه‌های استعاری انواع حیوانات برای نفس و ردایل اخلاقی استفاده می‌شود؛ قلمروی محسوس انواع بنا برای آسمان، عقل، ملکوت و مُلک؛ انواع ابزارها برای حوزه‌های مفهومی ازل، ابد، شرف، آتش، آب؛ حوزه مبدأ گیاهان برای عقل، علم، مستوری؛ انواع مشاغل حکومتی برای مفاهیم انتزاعی خدا، عقل و سیارات هفتگانه؛ قلمروی استعاری مشاغل عوام برای دنیا، سیارات هفتگانه و نفس؛ حوزه پیامبران برای مفهوم عقل و نسبت‌های خویشاوندی بیشتر برای آسمان و زمین کاربرد دارد.

سال‌ها مدیحه‌سرایی سنایی در دربار شاهان و آشنایی با حکومت‌های غزنوی و سلجوقی از دلایلی است که سنایی از حوزه مبدأ مشاغل حکومتی و مقامات درباری برای تحلیل مفاهیم مقصد و فراحسی خود بهره گرفته‌است؛ بنابراین تجربه دربار شاهان به طور ناخودآگاه در نظام مفهومی سنایی تأثیرآفرین است. در مثال زیر، عقل از راه حوزه حسی ابزارآلات (گوهر) و حوزه پیامبران (یوسف) قابل شناخت و استنباط شده است:

گوهرم در غبار ره مانده یوسفم در نشیب چه مانده

(سنایی، ۱۳۴۸: ۲۵۸)

۲-۲-۲۲. استعاره‌های هستی‌شناسی

استعاره‌های وجودشناسی، ساختاردهی شناختی کمتری نسبت به استعاره‌های ساختاری برای حوزه هدف فراهم می‌کنند. وظیفه این دسته از استعاره‌ها به دست دادن موقعیتی وجودشناختی برای مقولات عام مفاهیم انتزاعی و حوزه هدف است (دباغ، ۱۳۹۳: ۸۴). به بیان ساده‌تر در بسیاری از موارد، مفاهیم حوزه هدف (ذهنی) برحسب اشیا و ماهیت‌های متفاوت چون مکان، ماده، حیوان و انسان صورت‌بندی می‌شوند؛ از این رو دریافت این مفاهیم برای مخاطب آسان می‌شود. این دسته از استعاره‌های شناختی پس از استعاره‌های ساختاری بیشترین مصداق را دارند. در این میان حوزه انسان‌نگاری (۷۲ مورد) بارزترین حوزه استعاره‌های هستی‌شناسی است و حوزه‌های مکان‌وارگی (۳۵ مورد)، حیوان‌نگاری (۲۸ مورد) و شیء‌نگاری (۱۲ مورد) در جایگاه‌های بعدی، چشمگیر و برجسته هستند.

۱-۲-۲-۲۲. انسان‌نگاری

حوزه مفهومی «انسان» سهم بزرگی در آفرینش استعاره‌های مفهومی سیرالعباد دارد. این حوزه مفهومی به سنایی مجال می‌دهد تا با ایجاد تناظر میان مفاهیم و پدیده‌های ناآشنا و حوزه مفهومی انسان، مطالب عمیق و ذهنی را تبیین کند. در میان مفاهیمی که با استفاده از نگاه انسان‌نگاری تبیین شده‌است، حوزه عقل، باد و آباء علوی نمود بارزتری دارند. این دسته از استعاره‌ها، با نسبت دادن اعمال، رفتار، اعضا و جوارح انسانی به مفاهیم فراحسی و یا مفاهیم کمتر آشنا، به تبیین این مفاهیم کمک می‌کنند. سنایی در معرفی استعاره باد، آن را سیاح و مساح-که در کوه و دشت همچون انسان گردش می‌کند- می‌خواند:

گرچه سیاح کوه و هامونی ورچه مساح ربع مسکونی

(سنایی، ۱۳۴۸: ۱۸۲)

۲-۲-۲-۲۲. مکان‌وارگی

از مهم‌ترین حوزه‌های استعاری مربوط به مفهوم مکان به ترتیب، حالات عرفانی، عالم ملکوت، دنیا، شهوت، جسم، کینه و زمان است. در الگوهای استعاری مکانی، حوزه‌های متافیزیکی و فراحسی با ۲۷ مورد از بیشترین بسامد وقوع برخوردارند. درحقیقت سنایی برای تفهیم و توصیف مفاهیم غیرعینی و تجربه‌ناپذیر، حجم و ابعاد و قلمرو قائل شده‌است؛ بدین ترتیب این مفاهیم، برای مخاطب قابل درک و فهم می‌شوند. «از مهم‌ترین کارکردهای این استعاره‌ها، انطباق و ارتباط میان این دو حوزه مبدأ و مقصد جهت تبیین هرچه‌بهتر مفاهیم انتزاعی می‌باشد» (خدادادی، ۱۳۹۰: ۶۳). از دلایل استفاده از استعاره‌های مکانی

در سیرالعباد این است که بسیاری از حوزه‌های تفهیم‌شونده با مفهوم مکانی، در ارتباط با حوزه‌های استعاری دیگری پدید آمده‌اند که با مفهوم انسانی تبیین شده‌اند. در حقیقت مکان‌مند دانستن عناصری چون: عقل، باد، روح و آباء علوی که اغلب از راه حوزه مفهومی انسان تبیین می‌شوند موجب شده‌است که عالم ملکوت، حالات عرفانی، عالم ملک و جسم به صورت مکان تبیین شوند. در مثال زیر، معرفی زمان به منزله مکان موجب شده‌است که ویژگی‌هایی چون حد و مرز داشتن، قلمرو، دروازه و حتی مسیر و راه به مفهوم زمان نسبت داده‌شود:

گفتم این راه چیست گفتا راست
 پای حد زمانه تا آنجاست
 (سنایی، ۱۳۴۸: ۲۰۴)

پس نهادیم هردو چون گردون
 پیی ز دروازه زمانه بیرون
 (همانجا)

۳-۲-۲-۲. حیوان‌انگاری

حیوان‌انگاری مفاهیم، یکی از ابزارهای برجسته سنایی برای تبیین مفاهیم انتزاعی چون: شهوت، نفس، حرص و طمع، حسد و کاهلی است. البته برای برخی مفاهیم مثبت چون عقل و روح نیز از نگاشت‌های حیوانی‌یی چون اسب و ماهی استفاده شده و اوصاف مثبت این حیوانات به این دو مفهوم نسبت داده شده‌است. سنایی در بیت زیر برای توصیف حسد، افعی و مار را ابزار استعاری به کار گرفته و ویژگی گزنده و نیشدار بودن، نابودگری و هلاک کردن را به مفهوم حسد تعمیم داده‌است:

هردمی کز دهن برآوردی
 هرکرا یافتی فروخوردی
 (همان، ۱۹۲)

۴-۲-۲-۲. شیء‌انگاری

در سیرالعباد به ترتیب بسامد از مهم‌ترین مفاهیمی که به واسطه قلمروی مفهومی شیء‌انگاری استنباط می‌شوند، علم، خودبینی، سخن، حلم، ریا و دورویی، باد، آب و آتش است. بیشترین حوزه‌های محسوسی که در سیرالعباد برای تبیین مفاهیم و پدیده‌های مختلف به کار رفته، آینه، میخ، گوهر، شمع و چراغ است. نگاشت استعاری در بیت زیر، این عبارت است از: «علم سفینه است». سنایی در این نگاشت، در باب اهمیت علم از حوزه مفهومی کشتی (شیء) بهره برده و صفت امن بودن و نجات‌دهندگی کشتی را به علم نسبت داده‌است:

خیل طالوت را سکینه حلم
 امت نوح را سفینه علم
 (همان، ۲۱۸)

۳-۲-۲. استعاره‌های جهتی

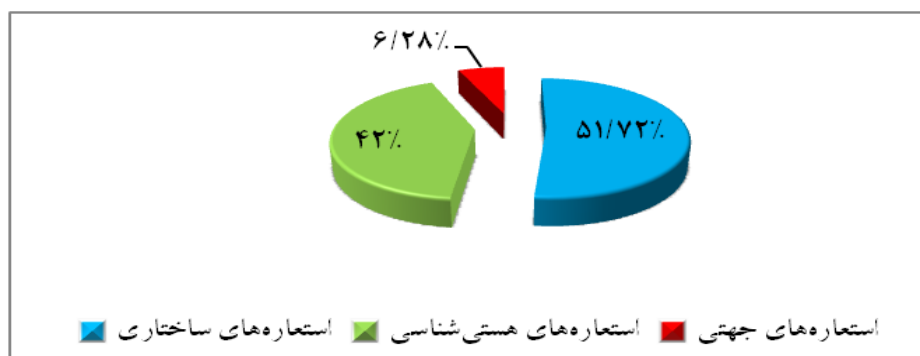
استعاره‌های وضعی یا جهتی، استعاره‌هایی هستند که مفاهیم را بر اساس جهت‌گیری فضایی مانند بالا، پایین، عقب، جلو، دور، نزدیک و ... سازماندهی و توصیف می‌کنند. در این دسته از استعاره‌ها، «انسان مکان‌مند با توجه به موقعیت خود در فضای پیرامون، دست به شناسایی می‌زند» (بارانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۱)؛ به عبارت دیگر، یکی از کارکردهای اصلی استعاره‌های وضعی یا جهتی، برای بیان مفاهیم انتزاعی در قالب حوزه محسوس، مقایسه کردن است؛ بنابراین این استعاره‌ها راهی مناسب برای بیان کیفیت مفاهیم است. درحقیقت برمبنای نگاشت «بیشتر بالاست»، بالا حکایت از ارزش و والایی دارد و پایین، فرود و بی‌ارزش بودن را نشان می‌دهد (خدادای، ۱۳۹۰: ۶۸). استعاره‌های جهتی (۲۲ مورد) نسبت به دو دسته دیگر در سیرالعباد، بسامد کمتری دارند. برجسته‌ترین استعاره‌های جهتی مربوط به موقعیت بالاست که بیشتر برای حوزه‌های مفهومی مثبتی چون: علم، عقل، عدل و محبت و بسط و مفاهیمی متافیزیکی و روحانی چون: فطرت، دل، زنده، مرگ، قدم، وحدت و روح استفاده

شده است. در برابر استعاره‌های جهتی «بالا» می‌توان از مفاهیمی یاد کرد که با استفاده از استعاره‌های جهتی «پایین» ارائه شده‌اند. مفاهیم موقعیت «پایین» اغلب برای امور منفی و ناخوشایندی چون: جهل، جور، بخل، کبر، حسد و قبض و مفاهیمی مَلَکی و زمینی چون: نفس، جسم و دنیا کاربرد دارند. آنچه از این استعاره‌ها می‌توان دریافت، انسجام و نظم درونی است. به‌گونه‌ای که می‌توان گفت، اغلب برای اشاره به امور مطلوب و متافیزیکی از جهت «بالا» و برای امور ناخوشایند و زمینی و مَلَکی از جهت پایین بهره گرفته می‌شود (← خدادادی، ۱۳۹۰: ۱۷). در نمونه زیر، عالم ملکوت به وسیله استعاره جهتی «بالا» معرفی می‌شود که نوعی مفهوم والایی مقام، بارزش بودن و رفعت و تعالی را به عالم ملکوت نسبت می‌دهد؛ در مقابل عالم مَلَک و خلقت با نداشت استعاره جهتی «پایین»، با مفاهیم پستی و نزول و سیر قهقرایی نشان داده می‌شود:

سوی پستی رسیدم از بالا حلقه در گوش ز «اهبطوا منها»
(سنایی، ۱۳۴۸: ۱۸۳)

استعاره جهتی و موقعیت بالا برای حال عرفانی بسط، نمود گشایش و احساس نشاط و مستی و رفیع بودن است. قبض نیز حالت گرفتگی و خمودگی روح را به نمایش می‌گذارد و با نداشت جهتی پایین بودن و اندوه معرفی می‌شود:

گاهی از لطف بسط مست شدم گاهی از زخم قبض پست شدم
(همان، ۲۱۴)

شکل ۱. نمودار بسامد استعاره‌های شناختی

۳. نتیجه

استعاره شناختی یکی از ابزارهای مهم ارتباط و تفکر است. این استعاره در سیرالعباد سنایی نمودی گسترده و چشمگیر دارد. سیرالعباد سنایی مصداق تجارب عرفانی و متافیزیکی و داستان سیر روح به عالم خلقت و ملکوت است و نحوه استفاده از الگوهای استعاره مفهومی نقش مهم و مؤثری در تبیین اندیشه‌های انتزاعی و فراحسی شاعر دارد. همچنین سنایی برای برجسته کردن برخی ویژگی‌های قلمرو مفاهیم فراحسی یا کمتر آشنا با استفاده از حوزه‌های محسوس و عینی مناسب به سبک خویش تشخیص و تمایز می‌بخشد. از جنبه دیگر می‌توان بر این باور بود که استعاره مفهومی یکی از ابزارهای مهم سنایی در سیرالعباد است که تأثیری شگرف و کاربردی برجسته و متنوع در انتقال معنا و مفاهیم مدنظر و همچنین ادبیت کلام داشته است.

بیشترین سهم مفاهیم استعاری در سیرالعباد مربوط به رذایل اخلاقی است که به شکل نداشت استعاری «حیوان بودن رذایل اخلاقی» نمود یافته است؛ در این میان، به ترتیب بسامد، مفاهیم انتزاعی غضب، شهوت، کبر و خودبینی، کاهلی، طمع، حسد، حرص، کینه و سوءظن از بیشترین نمود برخوردارند. در این نداشت‌ها، نگاه سنایی به صور اعمال در قیامت و عقاید مذهبی

وی به صورت ناخودآگاه در استفاده از ابزار استعاری حیوان برای تبیین این مفاهیم مؤثر بوده است. از سوی دیگر، مهم‌ترین کارکردهای معنایی این حوزه حسّی، درندگی، تنبلی، شهوت‌پرستی، پستی و فرمایگی، زشتی و طمع‌ورزی، سیاهی، زهرانگیز بودن، بی‌رحمی، تلخی، فروبلعیدن و نابودگری است. مفاهیم استعاری عقل، عناصر اربعه، عالم مُلک و دنیا، نفس اماره، آسمان و زمین، آباء علوی، عالم ملکوت، فضایل اخلاقی، روح، جسم، علم و مراحل خلقت در جایگاه‌های بعدی برجسته هستند.

استعاره‌های ساختاری مهم‌ترین و بیشترین کارکرد شناختی را در سیرالعباد دارند. این استعاره‌ها در ظهور اندیشه مسلط بر متن کاربرد بارزتری دارند. همچنین در فهم جهان‌بینی مسلط بر سیرالعباد دارای نقش و اهمیت زیادی هستند و به شناخت مخاطب در فهم مفاهیم کمک می‌کنند. برجسته‌ترین مصداق‌های استعاری محسوسه که از آن برای تبیین مفاهیم مهم و اغلب فراحسی استفاده شده است، عبارت‌اند از: انواع حیوانات، انواع ابزارها، انواع بنا و ساختمان، مشاغل حکومتی، نسبت‌های خویشاوندی، مشاغل عوام، پیامبران، انواع گیاهان و عناصر نورانی. می‌توان ادعا کرد سال‌های مدیحه‌سرایی و همچنین پیشینه شعر درباری به‌طور ناخودآگاه در پرورش و پدیدآمدن مصداق‌های استعاری سنایی (مشاغل رسمی، انواع بنا و انواع ابزار) بسیار مؤثر بوده است؛ همچنین برخی از عقاید گذشتگان (اعتقاد به پدر بودن آسمان و مادر بودن زمین و مولید ثلاث) و عقاید مذهبی سنایی در آفرینش نگاهت‌های استعاری سنایی نقش مؤثری دارد.

استعاره‌های هستی‌شناسی پس از استعاره‌های ساختاری از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. در این میان حوزه‌های انسان‌انگاری، مکان‌وارگی، حیوان‌انگاری و شی‌انگاری به‌ترتیب مهم هستند. از میان مفاهیمی که با حوزه‌های انسان‌انگاری، استعاری شده‌اند، مفاهیم عقل، باد و آباء علوی به‌ترتیب برجستگی ویژه‌ای دارند. پرسیامد بودن مفهوم عقل در حوزه استعاری انسان حاکی از اهمیت این مفهوم در اندیشه سنایی است؛ همچنین شاعر با نسبت دادن ویژگی‌ها و صفات آدمی به آن، ضمن تأکید بر اهمیت نقش عقل در امور متعالی و متافیزیکی، به تبیین و فهم معنایی آن کمک می‌کند. اهمیت باد گاه به‌مانند نوحه الهی یا روح و همچنین تأثیرگذاری آباء علوی بر سرنوشت و صفات آدمی در تفکر عوام در اندیشه سنایی به‌قدری اهمیت دارد که سنایی برای توصیف این امور از انگاره انسانی بهره گرفته است؛ زیرا قلمروی حسّی انسان یکی از برجسته‌ترین حوزه‌ها هم برای فهم و درک امور و هم از نظر قابلیت ادبی و تأثیرگذاری در کلام است.

مهم‌ترین نگاهت‌های استعاری مکان‌وارگی، حالات عرفانی، عالم ملکوت، دنیا، شهوت، جسم، کینه و زمان است. رذایل اخلاقی (شهوت، نفس اماره، حرص و طمع، حسد و کاهلی) مهم‌ترین مفاهیمی هستند که در سیرالعباد از راه حوزه مبدأ حیوان نمود یافته‌اند. در میان حوزه‌هایی شی‌انگاری، حوزه‌های مفهومی علم، خودبینی، سخن، حلم، ریا، باد، آب و آتش از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. استعاره‌های جهتی نسبت به دو دسته دیگر استعاره‌های مفهومی، بسامد کمتری دارند. برجسته‌ترین استعاره‌های جهتی مربوط به موقعیت فیزیکی بالاست که بیشتر برای حوزه‌های مفهومی مثبت و خوشایند و اغلب فراحسی چون: علم، عقل، عدل، محبت، بسط، فطرت، روح، دل، وحدت و قدم به‌کار رفته است.

منابع

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۸۶). *قانون فی الطب*، ترجمه و تصحیح علی‌رضا مسعودی، کاشان: مرسل.
۲. _____ (۱۳۶۶). *رساله حدود*، ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران: سروش.
۳. أبو هلال العسکری، الحسن بن عبد الله (۱۴۱۹ق.). *الصناعتین: الكتابة والشعر*، تحقیق: علی محمد البجاوی و محمد أبو الفضل إبراهیم، بیروت: المكتبة العنصریه.
۴. افراشی، آریتا (۱۳۹۰). *نگاهی به تاریخچه مطالعات استعاره، استعاره (مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی)*، به کوشش فرهاد ساسانی، تهران: سوره مهر.

۵. بارانی، محمد و همکاران (۱۳۹۵). «کاربرد استعاره مفهومی در قصاید ناصرخسرو»، پژوهشنامه ادب غنایی، سال ۱۴، شماره ۱۷، صص ۴۱-۶۲.
۶. بختیاری نسب، سمیرا و خیرالله محمودی (۱۳۹۷). «منظومه استعاره‌های مفهومی لمعات»، ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، سال ۱۴، شماره ۵۱، صص ۸۳-۱۱۴.
۷. بهنام، مینا (۱۳۸۹). «استعاره مفهومی نور در دیوان شمس»، نقد ادبی، شماره ۱۰، صص ۹۱-۱۱۴.
۸. پناهی، نعمت‌الله (۱۳۹۶). «استعاره مفهومی؛ الگوی ادراکی تجربه عرفانی «عقل سرخ سهروردی»، کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳۵، صص ۹-۲۹.
۹. جوادی امام‌زاده، هادی و محمد بهنام‌فر (۱۳۹۴). «نقد جایگاه عرفانی سیرالعباد بر اساس ساحت‌های شخصیتی سنایی»، ادبیات عرفانی، شماره ۱۲، صص ۱۰۳-۱۲۲.
۱۰. جوکار، نجف و همکاران (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی سیرالعباد سنایی و مصیبت‌نامه عطار»، ادبیات و زبان‌ها، شماره ۲۳، صص ۷۵-۹۸.
۱۱. خدادادی، زهرا (۱۳۹۰). بررسی استعاره‌های مفهومی در عبهرالعاشقین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: محمود فتوحی رودمعجنی، مشهد: دانشگاه فردوسی.
۱۲. دباغ، حسین (۱۳۹۳). مجاز در حقیقت (ورود استعاره‌ها در علم)، تهران: هرمس.
۱۳. سنایی، مجدودبن آدم (۱۳۴۸). مثنوی‌های حکیم سنایی، به تصحیح و مقدمه محمدتقی مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران.
۱۴. صرفی، محمدرضا (۱۳۸۶). «افلاک و اختران در مثنوی»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، دوره ۱، شماره ۲، صص ۱۰۳-۱۲۴.
۱۵. فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۹۰). سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
۱۶. قاسم‌زاده، حبیب‌الله (۱۳۷۹). استعاره و شناخت، چاپ اول، تهران: فرهنگان.
۱۷. کریمی، طاهره و ذوالفقار علّامی (۱۳۹۲). «استعاره مفهومی در دیوان شمس برمبنای کنش حسی «خوردن»، نقد ادبی، سال ۶، شماره ۲، صص ۱۴۳-۱۶۸.
۱۸. کسرائی، مرضیه و حسن ابراهیمی (۱۳۸۸). «بررسی نمادگرایی در سیرالعبادسنایی و ارداویراف»، مجله ادیان و عرفان، شماره ۱، صص ۱۴۱-۱۶۱.
۱۹. گوچش، زولتان (۱۳۹۳). مقدمه‌ای کاربردی بر استعاره، ترجمه شیرین پورابراهیم، تهران: سمت.
۲۰. _____ (۱۳۹۶). استعاره‌ها از کجا می‌آیند؟ (شناخت بافت در استعاره)، ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی، تهران: آگاه.
۲۱. گلی‌زاده، پروین؛ مختار ابراهیمی و افسانه سعادت (۱۳۹۴). «تحلیل ماهی، یک نماد معنوی در مثنوی مولوی»، نشریه زیبایی‌شناسی ادبی دانشگاه اراک، دوره ۶، شماره ۲۵، صص ۱۶۷-۱۸۷.
۲۲. لیکاف، جورج و مارک جانسون (۱۳۹۷). استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم (به پیوست مقاله نظریه معاصر استعاره)، ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی، تهران: آگاه.
۲۳. لیکاف، جورج (۱۳۹۰). «نظریه معاصر استعاره»، ترجمه فرزانه سجودی، استعاره (مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی)، به کوشش فرهاد ساسانی، تهران: سوره مهر.
۲۴. مصفی، ابوالفضل (۱۳۸۱). فرهنگ اصطلاحات نجومی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۵. هاشمی، زهره و ابولقاسم قوام (۱۳۹۲). «بررسی شخصیت و اندیشه‌های عرفانی بایزید بسطامی براساس روش استعاره شناختی»، جستارهای ادبی، شماره ۱۸۲، صص ۷۵-۱۰۴.